

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2024, 11 (1), 174-196

BÜVEYHÎ ESARETİNDEKİ ABBÂSÎ HALİFELERİNİN OTORİTELERİNİ VE SÜNNİLİĞİ
GÜÇLENDİRME ÇABALARI
The Efforts of the Abbasid Caliphs in Buyhid Captivity to Strengthen Their Authority
and Sunnism

Nurullah FIRAT

Dr., Suluova İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, n-firat@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0112-086X.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	15.02.2024
Kabul Tarihi / Accepted:	02.05.2024
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2024
Cilt / Volume:	11
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	174-196

Atıf / Cite as: Fırat, Nurullah. "Büveyhî Esaretindeki Abbâsî Halifelerinin Otoritelerini ve Sünniliği Güçlendirme Çabaları" (The Efforts of the Abbasid Caliphs in Buyhid Captivity to Strengthen Their Authority and Sunnism). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/1 (2024), 174-196. Doi: 10.17859/pauifd.1437547.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (1) 2024: 174-196

BÜVEYHÎ ESARETİNDEKİ ABBÂSÎ HALİFELERİNİN OTORİTELERİNİ VE SÜNNİLİĞİ GÜÇLENDİRME ÇABALARI*

Nurullah FIRAT**

Öz

Abbâsîler, 750-1258 yılları arasında tarih sahnesinde yer alarak siyasi, dini, ekonomik ve içtimâî önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Devletin bir asra yakın süresi halife Kâdir-Billâh ve Kâim-Biemrillah döneminde geçmiştir. Baba-oğul olan bu halifelerin iktidarı, Büveyhîlerin 334/945 yılında hilafet merkezi olan Bağdat'ı ele geçirmesi ile başlayan ve 110 yıl devam eden hükümranlılığı dönemi içerisinde olması dolayısıyla ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bununla birlikte Şîî hâkimiyetini kırma, hilafetin otoritesini ve Sünnîliği güçlendirme çabaları, İslâm tarihi açısından önemli görülmüştür. İç ve dış siyaset bakımından esaret altında olan hilafet otoritesinin güçlendirilmesi amacıyla sürdürülen politikalar, Sünnî siyaseti açısından araştırılması gereken bir husus olmuştur. Ayrıca Kâdir-Billâh ve Kâim-Biemrillah'ın hilafet yıllarının, Abbâsî siyasi tarihinde gerileme dönemi diye ifade edilen bir süreç içerisinde yer alması dolayısıyla uyguladıkları stratejik siyasetin, devletin dağılmasını da geciktirdiği söylenebilir. Bu çalışmada; Büveyhîlerin yaklaşık yüzyıl Abbasî iktidarına hükmettiği bir dönemde yönetimde olan Kâdir-Billâh ve oğlu Kâim-Biemrillah'ın izlediği politika sayesinde hilafet otoritesini ve Sünnîliği güçlendirme çabaları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abbâsîler, Kâdir-Billah, Kâim-Biemrillah, Sünnîlik

The Efforts of the Abbasid Caliphs in Buyhid Captivity to Strengthen Their Authority and Sunnism

Abstract

The Abbasids took place on the stage of history between 750-1258 and led to important political, religious, economic and social developments. This state lasted for nearly a century under the caliphs Qâdir-Billâh and Qâim-Biamrillah. The ruling period of these caliphs, who were father and son, had a special importance since it was within the period of the reign of the Büveyhids, which started with the capture of Baghdad, the center of the caliphate, in 334/945 and continued for 110 years. However, efforts of both caliphs to break the Shiite domination and strengthen the authority of the caliphate and Sunnism were considered important in terms of Islamic history. The policies pursued to strengthen the authority of the caliphate, which was in captivity in terms of domestic and foreign politics, have been an issue that needs to be researched in terms of Sunnite politics. Moreover, since the caliphate years of al-Kâdir-Billâh and al-Kâ'im-Biamrillâh took place during a period of decline in the Abbasid political history, it can be said that their strategic policy delayed the disintegration of the state. In this study; the efforts to strengthen the caliphate authority and Sunnism, thanks to the policy followed by Qadir-Billah and his son Qaim-Biemrillah, who were in power at a time when the Buwayhids dominated the Abbasid power for about a century, will be evaluated.

Key Terms: Islamic History, Abbasids, Qadir-Billah, Qaim-Biemrillah, Sunnism.

* Yazar makalede etik kurul izni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Dr., Suluova İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, n-firat@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0112-086X.

Structured Abstract

The Abbasids, who maintained their dominance in the Transoxiana region for five hundred years between 750 and 1258, adopted Sunni politics while keeping the caliphate institution alive. There have been important turning points in the political history of every state. One of the important breaks in the political history of the Abbasid State; In 945, the Buwayhids, who had a Shiite mentality, invaded Baghdad and dominated the Abbasid caliphate for 110 years and seized power. As the real owners of power, the Buwayhid emirs made the caliphs do what they wanted and dismissed them whenever they wanted. In this century, which was called the "Shiite Century" because the Fatimids with Shiite Ismaili thought gradually made their power felt in the region, five caliphs - Müstekfî-Billâh, Mut'î-Lillâh, Tâî'-Lillâh, Kâdir-Billâh and Kâim-Biemrillah-served in the Abbasid State. he did. Especially Kâdir-Billâh and his son Kâim-Biemrillah remained in power for a large part of this crisis period, 85 years, and played an important function in regaining the authority of the caliphate and strengthening the Sunni understanding with the effective policies they implemented. Of these two father-son caliphs, the role of Qadir-Billah was more important in the success of these policies. Because it was his policies and practices that took the first serious stand against Buwayhid's captivity and laid the groundwork for the strengthening of the authority of the caliphate and the reactivation of Sunni thought. Qadir-Billah, who was the caliph in a difficult period when the authority of the caliphate was in a symbolic position under Buwayhid rule; By implementing a rational and pragmatic policy, he achieved his goal by turning the Buwayhids' conflict of power and loss of power over time into an opportunity. Thanks to its ability to use internal and external political balances, its scientific knowledge and experience, the support of the Ghaznavids and Karakhanids, who had the Sunni tradition, which were the dominant powers of the period, and the Sunni politics of the Hanbalis, the active group of the society, it was able to remain in power for a long period of 40 years and gradually strengthened the authority of the caliphate and the Sunni thought. He handed over a stronger and more promising caliphate to his son Qaim-Biemrillah. Qaim-Biemrillah, who adheres to the Qadiri creed and policy created by Qadir-Billah, which forms the main backbone of Sunni politics; He remained in the caliphate for approximately 45 years, 24 of which were spent under Buwayhi's rule. Kâim-Biemrillah; The Buwayhids lost power due to the power struggles between the Buwayhid emirs and the lack of acumen in the administration, the Fatimids, who were the patrons of the Shiite thought, lost their influence and weakened over time, and on the other hand, the great support of the Sunni states in the region, the Ghaznavids, Karakhanids and especially the Seljuks, and the Hanbalis, who took an open attitude towards the Shiites, internally. Thanks to this, he increased the authority of the caliphate and contributed to the delay in the collapse of the state by strengthening the Sunni understanding. Baghdad and the Abbasid caliphate were freed from Shiite captivity when the Seljuks with Sunni tradition, whom he invited to Baghdad as a result of his strategic policy, ended the Buwayhid rule in 447/1055. Thus, it was Kâim-Biemrillah's chance to realize the dream of his father, Kâdir-Billâh.

GİRİŞ

Emevî iktidarını bir ihtilal girişimi ile deviren Abbâsîler, 750-1258 yılları arasında yaklaşık beş yüz yıl gibi bir süre hüküm sürmüştür; dini, siyasi, ilmi, askeri, ekonomik ve içtimâî önemli gelişmelerin yaşanmasına etki etmiş bir devlettir. Tarih sahnesine çıkmış her devlette olduğu gibi Abbâsîlerde de kuruluş, yükseliş, gerileme ve yıkılış dönemleri olmuştur. Özellikle Vâsık Billâh (842-847) dönemi sonrası iktidara gelen halifelerden sonra devlet gücünü kaybetmeye, ordu komutanları ise

yönetimde etkin olmaya başlamıştı. Bazı halifelerin durumu iyileştirme çabaları¹ da hilafetin eski gücüne kavuşması için yeterli olamamıştı.² Böyle bir dönemde *Râzî-Billâh* lakabıyla halife olan³ Muktedir'in oğlu Ebül-Abbas Ahmed (934-940), ülkede yaşanan karışıklıklara ve iç çatışmalara çözüm olması amacıyla Abbâsî siyasi tarihinde ilk kez rastlanan ve hilafetin otoritesinin paylaşıldığı çift başlı bir yönetim modeli olarak emîru'l-umerâlık⁴ kurumunu ihdas etmişti. Devletin iyice güçsüzleştiği bu dönemde *Müstekfî-Billâh* ünvanıyla halife olan⁵ Ebü'l-Kâsım Abdullah el-Müstekfî-Billah (944-946) zamanında ise Şiî Büveyhîler,⁶ 945 yılında Bağdat'a girerek⁷ yüz on yıl boyunca Abbâsî hilafetine hükmetmişti. Bu dönemde görevde olan halifeler, Büveyhî emirlerinin istediklerini onaylayan sembolik bir konumda varlıklarını sürdürmek zorunda kalmıştı. Halifelik makamı; istenildiğinde hil'at ve menşur dağıtan etkisiz bir konumda, iktidar ise Büveyhî Devleti'nin elinde olmuştu. Büveyhî emirleri, istedikleri zaman halifeleri azletmiş ve istediği kişileri de halife olarak atamıştı.⁸ Bu buhranlı dönemde Abbâsîlerden beş halife -Müstekfî-Billah (944-946), Mut'î-Lillah (946-974), Tâi'-Lillah (974-991), Kâdir-Billâh (991-1031) ve Kâim-Biemrillah (1031-1075)- hilafet görevinde bulunmuştur. Müstekfî-Billâh yönetimde iken Bağdat'ı işgal eden Büveyhîler, kısa süre sonra onu azletmiş ve yerine Mut'î-Lillâh'ı getirmişti. Gerek Mut'î-Lillâh gerekse Tâi'-Lillâh dönemleri, Büveyhîlerin güçlü dönemlerine denk geldiği için hilafet otoritesi, en düşük seviyelerini yaşamıştır. Büveyhîlerin Abbâsîlere hâkim olduğu yaklaşık 110 yıllık dönemin büyük bir bölümünde -85 yıl- halife olarak görev yapan Kâdir-Billâh ve oğlu Kâim-Biemrillah,

¹ Özellikle Mu'tez-Billâh (866-869), Mu'tazîd-Billâh (892-902) ve Müktefî-Billâh (902-908) dönemleri bu duruma örnek gösterilebilir.

² Adnan Demircan, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti* (Ankara: Nobel Yayınları, 2019), 193.

³ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 7/98-99.

⁴ Halifelik yetkileriyle donatılan ve Türk asıllı Muhammed b. Râik, ilk emîru'l-umerâ tayin edilmişti. Geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler'de Emirü'l-Ümerâlığın Ortaya Çıkışı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10/11 (1981), 97-108; Ahmet Ağırakça, "Muhammed İbn Râik ve Emirü'l-Ümerâlığı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 35 (1994), 79-122; Fatih Güzel, *Abbâsîlerde Emirü'l-Ümerâlık Müessesesi* (Konya: Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/187.

⁶ Büveyhîler hakkında bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/264, 272, 275; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334-447/946-1055)* (Calcutta: Iran Society, 1964); Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985), 3/389-431; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/496-500; Mehmet Azimli, "Sünnî Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şiî Hanedan: Büveyhîler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005), 19-32; Hassan Müneymine, *Büveyhîler Devlet Tarihi*, çev. Tarık Akarsu (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021).

⁷ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fi Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ-Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 14/42; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/205-206.

⁸ Demircan, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, 198.

etkili bir siyaset izleyerek uzun bir süre iktidarda kalmış, Büveyhîlerin zaman içerisinde iktidar çatışmasına düşmeleri ve oluşan yönetim boşluğu nedeniyle de güç kaybetmelerini fırsata çevirerek iç ve dış siyasi dengeleri iyi kullanmayı bilmiştir. Abbâsî siyasi tarihinde ve Sünnî gelenekte çok önemli fonksiyon icra eden Kâdir-Billâh ve Kâim-Biemrillah'ın ortaya koyduğu yönetim stratejisi ve Şîî düşünceyle mücadelesi, devletin gelecek perspektifine etki eden önemli kırılma noktalarından birisi olmuştur. Bu nedenle de çalışmamızda; Büveyhî Devleti'nin yıkılmasından önce iktidarda olan son iki halifenin Şîî esaretinde sürdürdükleri hilafete, etkili bir politika ile yeniden nasıl güç kazandırdıklarını ve Sünnî anlayışı hâkim kılmak için yürüttükleri mücadelelerini değerlendirmek istiyoruz.

Kâdir-Billâh (991-1031)

Abbâsî halifelerinden Muktedir-Billâh'ın torunu olan Kâdir-Billâh, 9 Rebülevvel 336/947 Perşembe günü Bağdat'ta doğmuştur.⁹ Kendisinden önce halife olan amcası Mut'î-Lillah¹⁰ ve oğlu Tâî'-Lillâh¹¹ zamanında Büveyhîlerin en güçlü emirleri olan Muizzüddeve (945-967)¹² ve Adudüddeve (949-983)¹³ iktidarda olduğundan hilafet otoritesi en etkisiz dönemlerini yaşamıştır. Büveyhîler, özellikle Adudüddeve döneminde en geniş sınırlara ulaşmış; ekonomik, sosyal ve yapısal anlamda büyük gelişmeler yaşamıştı.¹⁴ Onun 372/983 yılında ölümünden¹⁵ sonra büyük oğlu Samsâmüddeve (983-987) emirliğe getirilmiş ve sonrasında yaşanan kardeşler arası iktidar mücadelesi neticesinde Ebû Nasr Fîrûz (989-1012),¹⁶ *Bahâüddeve* lakabıyla Irak emiri olmuştu.¹⁷ O, emirliğinin ilk yıllarında Bağdat'ta

⁹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Suyûti, *Târihu'l-Hulefa (Halifeler Tarihi)*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015); Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kâdir-Billah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001).

¹⁰ Bilgi için bkz. Ahmet Güner, "Mut'î-Lillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/401-402.

¹¹ Bilgi için bkz. Adnan Demircan, "Tâî'-Lillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/447-448.

¹² Bilgi için bkz. Ahmet Güner, "Muizzüddeve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/99-100; Khanoghlan Hacıyev, *Irak Büveyhîlerinin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); Nursel Akgün, *Irak Büveyhî Emîri Muizzüddeve Dönemi Siyasi Tarihi (334-356/945-967)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹³ Bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Adudüddeve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/392-393; Ahmet Güner, *Büveyhîlerden Adudu'd-Devle ve Dönemi (338-372/949-983)* (İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992).

¹⁴ Müneymine, *Büveyhîler Devlet Tarihi*, 116.

¹⁵ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/295; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/404.

¹⁶ Bilgi için bkz. Erdoğan Mercil, "Bahâüddeve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/475-476.

¹⁷ Ebû Şicâ Zahirüddîn Muhammed b. Huseyn b. Muhammed (Abdillah) er-Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, çev. Henry F. Amedroz- David S. Margoliouth (Kahire: Şerîketü't-temeddini's-Sinâiyye, 1334/1916), 151; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî, *Târihü İbn Haldûn*, çev. Şehhâde

istikrarsızlığın sebebi olarak gördüğü Tâi'-Lillâh'ı hilafetten indirmek istemiştir. Çünkü bu dönemde Şîî ve Sünnî çatışmaları,¹⁸ Deylemliler ve Türkler arasında yaşanan mücadeleler, ayyârların¹⁹ gerçekleştirdiği yağma ve talanlar, ekonomik kriz ve anarşi, şehri adeta yaşanamaz bir hâle getirmişti. Bu karmaşık durum nedeniyle Bahâüddevle, devletin yönetim merkezini Bağdat'tan Şiraz'a taşımış ve Bağdat'a vekilini atayarak devleti Şiraz'dan yönetmek zorunda kalmıştı.²⁰ Ekonomik sorunlar, anarşi ve kaos ortamı neticesinde askerlerin maaşını ödemekte zorlanan Bahâüddevle, çözüm olarak mevcut halifenin yerine alternatif isim arıyordu. Bu süreç içerisinde Abbâsî hanedanının bir üyesi olan Kâdir-Billâh, mevcut halife Tâi'-Lillâh'ın hastalığı gerekçe gösterilerek hilafeti gasp edeceğine dair Tâi'-Lillâh'a şikayet edilmişti. Bu şikayet üzerine halife tarafından hakkında verilen tutuklama emrinden kaçan Kâdir-Billâh, Büveyhîlerin Batîha emiri Mühezzibüddeve'ye sığındı (990).²¹ Mühezzibüddeve, halife Tâi'-Lillâh ile sıkıntılar yaşayan Bahâüddevle'ye, akrabalık²² ilişkisinin de verdiği güvenceyle Kâdir-Billâh'ı halife olarak atamasını tavsiye etti. Bunun üzerine Bahâüddevle de askerlerin maaşını ödeyecek kaynak bulamadığı gerekçesiyle halife Tâi'-Lillâh'ı azletmiş, yerine Kâdir-Billâh'ı halife tayin etmiştir (381/991).²³ Hilafete getirilen Kâdir-Billâh, Bahâüddevle ile sadakatli ilişkiler kuracaklarına, birbirlerine ihanet etmeyeceklerine dair ahitleşmişlerdir.²⁴

Bahâüddevle emir olduktan sonra kardeşi Samsâmüddeve ve amcası Fahrüddeve ile iktidar mücadelesine girişmişti. Yaklaşık sekiz yıl devam eden ve Büveyhîlerin içte ve dışta zayıflamasına neden olan bir iç çatışma yaşanmıştı. Bahâüddevle, bu iktidar mücadelesinde siyasi rakiplerine karşı üstünlük sağlamak için halife Kâdir-Billâh'tan gösterişli lakaplar almış ve kendisini "*Şâhensâh/en büyük hükümdar*" ilan ettirmişti.²⁵ Bahâüddevle'nin emirliğinin büyük bir bölümünde

Süheyl Zekkar (Beirut: Dârü'l-Fıkr, 2001), 4/613; Müneymine, *Büveyhîler Devlet Tarihi*, 125.

¹⁸ Büveyhî döneminde yaşanan olaylar için bkz. İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/330; Süleyman Genç, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti", *Marife 2* (2004)219-243; Maşide Kamit, "Kâim-Biemrillah ve Şîî-Sünnî Çatışması", *İSTEM 24* (2014), 179-207.

¹⁹ Ayyârlar hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Pırlanta, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Şehir Eşkiyaları: Ayyârlar* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015); Nevzat Keleş, "Büveyhîler Devrinde Bağdad'da Asayiş: Ayyârlar, Şâtırlar, Dâ'irler ve Hırsızlar", *Turkish Studies* 12/9 (2017), 55-88.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/336-337; Pırlanta, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Şehir Eşkiyaları: Ayyârlar*, 121; Müneymine, *Büveyhîler Devlet Tarihi*, 126.

²¹ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/337-339; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", 24/127.

²² Batîha Emiri Mühezzibüddeve, Bahâüddevle'nin damadıdır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/428.

²³ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/451; Ebü'l-Fidâ İmâmüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Mısır: Hicr, 1419/1998), 15/437-438.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/451.

²⁵ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/449-450; Ahmet Güner-Mehmet Azimli, "Abbâsilerin Başkenti Bağdat'ta Hüküm Süren İran Kökenli Şîî Bir Hanedan Büveyhîler (945-1055)" *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Mehmet Şeker (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2018) 7/554.

iktidar mücadelesi içerisinde olması ve Bağdat gibi hâkim olunması zor bir coğrafyayı vekilleri aracılığıyla yönetmeye çalışması²⁶ sonucunda oluşan yönetim boşluğunu fırsata çevirmeyi bilen Kâdir-Billah, hilafetin otoritesini güçlendirmek için stratejik bir siyaset izlemiş, zamanla inisiyatif alabilecek güce ulaşmış, iç ve dış siyasi dengeleri de gözetererek yerinde, zamanında ve kararında tepkiler geliştirmiştir. O, Şîi anlayışa sahip bir devletin esareti altında halifelik yapmasına rağmen uyguladığı sistematik politika sayesinde zamanla Büveyhî emirlerine ve Şîa'ya karşı açıktan tavır alabilmiş, hilafetin otoritesini ve Ehl-i Sünnet'in gücünü artırmak için büyük çaba sarf etmiştir.²⁷ Bu kapsamda yaptığı faaliyetlere örnekler verecek olursak; Bahâüddevle'nin önemli vezirlerinden Sâbûr b. Erdeşir'in 383/993 yılında Bağdat'ta Şîilerin yoğunlukta bulunduğu Kerh bölgesine "Dârülilim"²⁸ adıyla bilinen, Şîi ve Mu'tezilî²⁹ fikirleri barındıran eserlerin yer aldığı büyük bir kütüphane yaptırmasına tepki olarak, Bağdat'ın Harbiye Mahallesi'nde Ehl-i Sünnet anlayışına hizmet edeceği düşüncesiyle içerisinde kütüphane bulunan ve âlimlerin ders verdiği büyük bir Cuma camii inşâ ettirmiştir.³⁰ Ayrıca Kâdir Billâh'ın, hilafetin ilk yıllarında (384/994) Büveyhîlerin önemli Şîi âlimlerinden olan Şerîf Ebû Ahmed Hüseyin el-Müsevî'yi ve ona vekâlet eden oğulları Şerîf el-Murtazâ (ö.436/1044) ve Şerîf er-Râdî'yi (ö.406/1015) Tâlibîlerin nakibliğinden azletmiş olması,³¹ hilafet otoritesi ve Sünnî siyaseti kuvvetlendirme çabaları açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Büveyhîlerin Irak kolunun kurucusu olan Muizzüddeve (945-967)³² tarafından başlatılan ve gelenek haline gelen, Şîiler tarafından da çok değerli görülen Sebbû's-

²⁶ John Donohue, Bahâüddevle'nin Bağdat'tan çekilmesini ve şehri vekilleri aracılığıyla yönetmesini, Büveyhîlerin yıkılışını hızlandıran etkenlerden biri olarak görmüştür. O, Bağdat'ta, yapısal olarak bir otoritenin varlığını zorunlu görmekteydi. Bkz. John J. Donohue, *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 H./945 to 403 H./1012: Shaping Institutions for the Future* (London: Koninklijke Brill NV, 2023), 109.

²⁷ Genç, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti", 222.

²⁸ Sâbûr b. Erdeşir ve kurduğu kütüphane hakkında bilgi için bkz. İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/366; Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Ayberg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, nşr. Ahmed b. Arnaud- Turki Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2000), 15/45-46; Olga Pinto, "The Libraries of the Arabs During the Time of the Abbâides", *Islamic Culture* 3/2 (1929), 210-243; İsmail E. Erünsal, "Dârülilim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/539; Ahmet Güner, "Sâbûr b. Erdeşir ve Dâr'ül-İlmi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/13-14 (2001), 65-92.

²⁹ Mu'tezile hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû Osman Amr b. Bahr b. El-Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Kahire: Matbaâtü'l-Hancı, 1975); Ebû'l-Hasen Kadî'l-Kudat Abdülcabbâr el-Hemedânî, *Firâk ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* (İskenderiye: Matbaâtü'l-Câmi'iyye, 1972); Ahmed b. Yahya b. el-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (Beyrut: Matbaâtü'l-Kâtulikiyye, 1380/1961); Orhan Şener Koloğlu, "Mu'tezile'nin Temel Öğretileri", *İslâmî İlimler Dergisi* 12/2 (2017), 43-80.

³⁰ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/365; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/447-448.

³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/448.

³² Muizzüddeve hakkında bilgi için bkz. Güner, "Muizzüddeve"; Hacıyev, "Irak Büveyhîlerinin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi"; Akgün, *Irak Büveyhî Emiri Muizzüddeve Dönemi Siyasi Tarihi (334-356/945-967)*.

Sahâbe (Sahâbeye Hakaret), Âşûra Mâtemi, Gadîr-i Hum Bayramı³³ ve Şîî Ezanı okutmak gibi uygulamalar,³⁴ Şîî ve Sünnî topluluk arasında çatışmalar yaşanmasına neden olmaktadır. 391/1001 yılının 10 Muharrem’i (Âşûra Mâtemi) ve 18 Zilhicce Gadîr-i Hum günü, Şîîler ve Sünnîler arasında çatışmalar çıkmış ve bu olaylarda pek çok kişi ölmüştü. Hadiseler önlenemez boyuta gelince her iki kesimden taraflar, Kâdir-Billâh’tan yardım istemişti. Bunun üzerine halife, her iki tarafın; bayramlar ve anma günlerinde mezhebî inançlarını alenen göstermelerini, kutlama yapmalarını ve inanç sembollerini asmalarını yasaklamıştı.³⁵ Ayrıca bu olaylara sebep olduğu gerekçesiyle Şîîlerin önemli din adamlarından biri olan İbnü'l-Muallim’i (ö.413/1022)³⁶ sürgüne yollamıştı.³⁷ Özellikle Kâdir-Billâh’ın Şîî hâkimiyeti altında böyle bir tasarrufta bulunabilmesi, onun uyguladığı stratejisinin olumlu bir sonucu olarak görülebilir. Bu kapsamda Kâdir-Billâh, Büveyhi emiri Bahâüddeve’nin tahakkümüyetine karşı önemli ilk ciddi tavrı ise, 394/1004 yılında On İki İmam neslinden gelen İmâmiyye’nin³⁸ meşhur din adamlarından Şerîf Ebû Ahmed Hüseyin el-Müsevî’ye

³³ Hz. Peygamber, Vedâ haccı sonrasında Mekke-Medîne arasında bulunan ve Gadîr-i Hum denilen bir yerde konaklamış, öğle namazını kıldırdıktan sonra “Sakaleyn Hadisi” diye meşhur olan “*Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah’ın kitabını ve Ehl-i beytimi. Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz*” ifadelerini kullanmıştır. Daha sonra Hz. Ali’yi sağına alarak elini tutup kaldırmış ve şöyle demiş: “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah’ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol!*”. Bu sözün, Sünnî kaynaklara göre; Hz. Ali’nin savaşlarda Müslümanların müşrik akrabalarını öldürmesi dolayısıyla kendisine duyulan tepkiyi yok etmek ve Yemen seferinde (10/632) ganimetlerin dağıtımında haksızlık yaptığı gerekçesiyle kendisinden şikâyetçi olanları yatıştırmak ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek amacıyla söylendiği ifade edilir. Başta İmâmiyye olmak üzere Şîî guruplar ise Hz. Ali’nin halife ve imam tayin edildiği hususunu iddia etmişlerdir. Bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d el-Haşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtü’l-Kübrâ* (Beyrut: Dârü’s- Sadr, 1957), 2/188; İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/150. Ayrıca bkz. Adnan Demircan, *Hz. Ali’nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996).

³⁴ Bu uygulamalar hakkında bilgi için bkz. Ebü’l-Hasan Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü Târihü’t-Taberî (Târihü’l-Ümem ve’l-Mülûk, XI. İçinde)* (Beyrut: ts.) 11/397-400; İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/140-150; Ahmet Güner, *Büveyhîler’in Şîî-Sünnî Siyaseti* (İzmir: Tibyan Yayınları, 1999), 98; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti: İslâm’ın Rönesansı*, çev. Salih Şaban (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 87; Nurullah Fırat, *Şîî Büveyhî İktidarında Bir Halife: Kâdir-Billâh* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2023) 144-150.

³⁵ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/33; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/18.

³⁶ Şeyh Müfid adıyla meşhur olan İmâmiyye Şîîsî’nin önemli âlimidir. Bilgi için bkz. Avni İlhan, “Şeyh Müfid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/500-502; Halil İbrahim Bulut, *Şîî’de Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013).

³⁷ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/33.

³⁸ İmâmiyye, on iki imam anlayışını benimseyen Şîî bir fırkadır. Geniş bilgi için bkz. Ebü’l-Hüseyin Abdürrahim b. Muhammed b. Osman el-Hayyât, *Kitâbü’l-İntisâr ve’r-Red alâ Ravendî*, thk. Henrik Samuel Nyberg (Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1344/1925); Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Musa b. Bâbaveyh el-Kummî, *Risaletü’l-İtikadâtü’l-İmâmiyye: (Şîî-İmâmiyye’nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978); Metin Bozan, *İmâmiyye Şîî’sinde İmâmet Tasavvuru (III-V. Asır)* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2007).

verilmesi istenen siyasi, dini ve toplumsal statüsü olan “*Kâdı’l-Kudât, Hac Emirliği, Mezâlim Mahkemeleri Başkanlığı ve Nikâbetü’t-Tâlibîn*” ünvan taleplerine karşılık Kâdı’l-Kudâtlık görevini veto ederek göstermiştir.³⁹

Büveyhîlerin hâkimiyeti döneminde Şîî ve Sünnî topluluk arasında yaşanan en ufak bir kıvılcımda dahi çatışma çıkabiliyordu. 398/1008 yılına gelindiğinde Bağdat sokakları, Hz. Osman devrinde toplatılıp imha edilen Kur’an nüshalarından “İbn Mes’ud” nüshasının imha edilip edilmemesi meselesi ve bu nüshanın Şîîlerin elinde olduğu iddiası nedeniyle yeniden karışmış ve Şîî-Sünnî guruplar arasında çatışmalar çıkmıştı.⁴⁰ Olayların büyümesi üzerine Kâdir-Billâh, İbn Mes’ud nüshası diye Şîîlerin elinde bulunan Kur’an’ın incelenmesi için Şâfiî âlimi Ebû Hâmid el-İsferâyinî (ö.406/1016) başkanlığında bir komisyon oluşturdu. Komisyon; bu nüshanın, mevcut Kur’an nüshalarından farklı olduğu gerekçesi ile kullanılamaz ve kabul edilemez olduğuna, yakılması gerektiğine hükmetmiş ve alınan bu karar halkın huzurunda uygulanmıştı.⁴¹ Şîîler, bu olay üzerine ayaklanmış ve Bağdat sokaklarında “Yetiş Yâ Hâkim, Yetiş Yâ Mansûr” nidâları ile Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh’tan (386-411/996-1021) yardım istemişlerdi.⁴² Yaşanan bu olaylara sert tepki gösteren⁴³ Kâdir-Billâh, taraftarlarını Sünnî kesime yardıma göndererek açıkça tavrını göstermişti. Ayrıca Kâdir-Billâh, Fâtımîlerin Şîîler üzerindeki siyasi, dini ve psikolojik etkisini azaltmak, Şîîlerin artan nüfuzunu sonlandırmak için; Büveyhîlerin önde gelen Şîî din adamlarının⁴⁴ da bulunduğu bir toplantı düzenleyerek Fâtımîlerin, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma soyundan oldukları ile ilgili nesep iddialarının uydurma olduğu, onların düşünce ve inançlarının fâsık ve zındıklıkla nitelendirilerek açıkça tekfir edilmesi gerektiği kararını aldırılmış ve bunun topluma ilan edilmesi için de Büveyhî emirinden

³⁹ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/43-44; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/504.

⁴⁰ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/58-60.

⁴¹ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/59; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/520-521.

⁴² İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/59; Müneymine, *Büveyhîler Devlet Tarihi*, 177; Süleyman Genç, *Fâtımî-Abbâsî-Selçuklu Münasebetleri ve Besâsiri İsyanı* (İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 48-51. Şîî halkın Bağdat sokaklarında dönemin Fâtımî halifesi Hakîm Biemrillah lehinde “Yetiş Yâ Hâkim, Yâ Mansûr” diye seslenmesi, Büveyhîlerin otoritesini kaybetmeye ve zayıflamaya başladığına işaret olarak yorumlanabilir.

⁴³ Kâdir-Billâh’ın amacı, hilafet otoritesini ve Sünnî anlayışı güçlendirmek olduğu için bölgede Fâtımî propagandasına müsamaha ile yaklaşması beklenemezdi. Olaylarla ilgili bkz. İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/58-59; Genç, “Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat’ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti”, 231.

⁴⁴ İmza atanlar arasında; Şerîf er-Radî, Şerîf Murtaza, İbnu’l-Ezrak el-Mûsevî, Ebû Tâhir b. Tayyib, Muhammed İbn Muhammed b. Ömer, İbn Ebî Ya’lâ, Ebu’l-Hüseyn el-Kudûrî, Ebû Abdullah es-Saymerî gibi önemli âlimler yer almıştır. Bilgi için bkz. İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/83; Genç, “Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat’ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti”, 229.

onay almıştır (402/1012).⁴⁵ Muhtıra niteliği taşıyan bu bildiri ile⁴⁶ Fâtımîlerin nesep iddiasının çürütülmesi, dini düşünce ve inançlarının İslâm anlayışı ile ilgisinin olmadığı tüm Müslümanlara ilan edilerek Fâtımî propagandasına darbe vurulması amaçlanmıştır. Ayrıca Şîî hâkimiyetinde yaşayan Sünnî topluluğun silkelenerek adeta kendine gelmesi ve hilafetin dini-siyasi otoritesinin yeniden yükselişe geçmesi, Bağdat manifestosu olarak nitelendirilen bu muhtıranın yayımlanması ile büyük bir ivme kazanmıştır.⁴⁷

Fâtımîler, siyasi nüfuzlarını artırabilmek adına sadece Abbâsî hilafetine karşı değil, bölgedeki devlet ve emirliklere karşı da her türlü argümanı etkili bir şekilde kullanarak hâkimiyet alanlarını genişletmeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda Irak, Cezîre ve Kuzey Suriye’de hüküm süren Ukaylîler, 401/1011’de Abbâsîler ve Büveyhîler adına okuttuğu hutbeyi, Fâtımîlerin baskı ve propagandaları sonrasında Fâtımî halifesi adına okutmaya başlamıştı.⁴⁸ Bu olay üzerine halife Kâdir-Billâh, Büveyhî emiri Bahâüddeve üzerindeki siyasi etkisini kullanarak Ukaylîlerin üzerine ordu gönderilmesini ve hutbenin tekrar Abbâsî halifesi adına okunmasını sağlamıştır.⁴⁹

Kâdir-Billâh’ın Sünnî siyasetini ortaya koyan uygulamalarından birisi de; Şîîlerin önde gelen âlimi Şerîf er-Râdî’nin, Fâtımî halifesini öven ve onunla aynı nesepden olduğunu ifade eden bir şiir yazdığını duyması üzerine verdiği tepkidir. Şâfiî âlimi İsferyânî ve Mâlikî âlimi Bâkîllânî (ö. 403/1013), halifenin emriyle Râdî’yi sorguya çekmekle görevlendirilmiştir. Böyle bir şiir yazmadığı hususunda imza vermeye davet edilen ancak imza vermeyi reddeden Şerîf er-Radî, Nikâbetü’l-Aleviyyîn ve hac emirliği gibi görevlerden alınarak yerine muhaliflerinden olan eniştesi Muhammed b. Ömer en-Nehrusâbusî getirilmiştir.⁵⁰ Şîîler tarafından önem verilen bu âlimin, yazacağı veya söyleyeceği her sözün, topluluklar üzerinde bırakacağı etkiyi düşünen Kâdir-Billâh, olaya hassasiyetle yaklaşmış ve toplumdaki

⁴⁵ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/82-83; Ebû Muhammed (Ebû’l-Abbas) Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *İtti’azü’l-Hünefa bi-Ahbâri’l-e’immeti’l-Fatimîyyine’l-Hulefâ* (Kahire: Meclisü’l-Âlâ li’s-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 1387/1967), 1/32-34, 47-49. Büveyhî emirinin bu bildiriye onay vermesini şu şekilde değerlendirebiliriz. Ya siyasi ikballerin, dini düşünce ve inançların önüne geçtiği ya da Kâdir-Billâh’ın uyguladığı politikanın başarıya ulaştığı şeklinde yorumlanabilir. Burada her iki hususun da etkili olduğu kanaatindeyiz.

⁴⁶ Bildiri hakkında geniş bilgi için bkz. Betül Yurtalan, *Abbâsîlerin Fâtımîlerle Mücadelesi ve Sünnîliğe Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 96-134.

⁴⁷ Shainool Jiwa, *The Baghdad Manifesto (402/1011): A Re-Examination of Fatimid-Abbasid Rivalry* (London: Islamic Publication, 2018), 27, 36.

⁴⁸ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/74-77; Makrîzî, *İtti’azü’l-Hünefa bi-Ahbâri’l-e’immeti’l-Fatimîyyine’l-Hulefâ* (Kahire: Meclisü’l-Âlâ li’s-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 1416/1996), 2/217.

⁴⁹ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/77; Müneymine, *Büveyhîler Devlet Tarihi*, 129.

⁵⁰ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/111-112, 118; Ebû Hamid İzzüddîn Abdülhamid b. Hibetullah b. Muhammed el-Medâinî, *Şerhu Nehcu’l-Belâğâ* (Beyrut: 1959), 1/38-39; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/446-447; Makrîzî, *İtti’azü’l-Hünefa bi-Ahbâri’l-e’immeti’l-Fatimîyyine’l-Hulefâ*, 1/32-34.

algıyı önemseyerek bu habere müsamaha göstermemiş ve Radî'yi görevden azletmiştir. Ayrıca Kâdir-Billâh'ın, Büveyhîlere bağlı faaliyet gösteren Nikâbetü'l-Aleviyyîn kurumu üzerinde böyle bir tasarrufta bulunabilmesi, hilafet otoritesinin gücünün ne seviyeye geldiğini gösteren önemli bir örnek olarak ifade edilebilir.

Kâdir-Billâh, Bağdat'ta Büveyhîlerin Şîf politikaları ile mücadele ederken aynı zamanda Fâtımîlerin İsmâilî propagandalarının etkisini azaltmak amacıyla bâtil fırka ve inançların zararlı tesirinden toplumu ve Sünnî İslâm anlayışını korumak için dini-siyasi alanda etkin olmaya çalışmış,⁵¹ ilmi-kültürel alanda da bu zararlı akımlarla mücadelesini sürdürmüştür. Özellikle kendi döneminde kelâm ve mezhepler tarihine yönelik önemli pek çok eserin verilmiş olması,⁵² onun düşünce ve siyasetini yansıtmaktadır. İlmi donanımı nedeniyle devrin âlimleri arasında ismi de zikredilen Kâdir-Billâh, *er-Risâletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî Akidesi)* adıyla kaynaklara yansıyan önemli bir akâid risalesi kaleme alarak 408/1018'de yayımlamış ve bunu divanda ilan edip dönemin âlimlerine onaylatmıştır.⁵³ Amentü niteliği taşıyan bu bildiride; Sünnî inanç esasları, Hanbelî görüşler çerçevesinde ortaya konmuş; diğer inanç ve düşünceler ise bâtil kabul edilerek reddedilmiştir. Ayrıca Mu'tezîli görüş ve düşünceler taşıyan ve bunu savunan, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyen kişinin küfre düşeceğine ve kanının helal olduğuna dair fetva yayımlanmıştır.⁵⁴ Bu doğrultuda Şîa'nın önde gelen âlimlerinden ve Mu'tezile'ye mensup fukahâdan tövbe etmeleri istenmiş, inanç ve düşüncelerinden vazgeçtiklerine dair imza vermeye davet edilmişlerdir. Karara muhalefet edenlerin de cezalandırılacağı belirtilmiştir.⁵⁵ Ayrıca İslâm'a muhalif kelâmî görüşler üzerinde tartışmada bulunulması da yasaklanmıştır.⁵⁶ Sünnî siyasetin gereklerini, kararlılığını ve hedeflerini belirleyen bu bildiri; Ehl-i Sünnet inancının korunması ve etkisinin artırılması için adeta hukuki bir dayanak olmuş ve ihtiyaç duyuldukça camilerde halka ilan edilmiştir.⁵⁷ Bu metin; hilafet divanında dönemin önemli ilim adamları ve toplumun her kesiminden

51 Fâtımîlerle yapılan mücadelenin dini ve sosyo-politik boyutu hakkında bkz. Süleyman Genç, "H.V/M.XI. Asırda Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi: Süreç, Kurum ve Şahsiyetler Üzerine Bir İnceleme", *9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2005), 271-330; Kamit, "Kâim-Biemrillah ve Şîf-Sünnî Çatışması"; Yurtalan, *Abbâsîlerin Fâtımîlerle Mücadelesi ve Sünnîliğe Etkisi*, 79-176.

52 Bu dönemim önemli ilim adamları ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Harun Yıldız-Ferhat Maden, "Büveyhîler Dönemi Şîf Düşünürleri", *e-Makâlât*, 10/12 (2017), 269-314; Muhammed Asil Togel, *Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'ın Hayatı ve Şahsiyeti* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 77-94.

53 İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/279; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/121.

54 Bu metin hakkında bilgi için bkz. İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/279-282; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/685. Ayrıca metnin dini-siyasi etki alanı hakkında geniş bilgi için bkz. Yurtalan, *Abbâsîlerin Fâtımîlerle Mücadelesi ve Sünnîliğe Etkisi*, 312-329.

55 İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/125-126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/121; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/574-575.

56 İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/125-126.

57 Genç, "H.V/M.XI. Asırda Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi", 290.

tanınmış kişilerin katılımıyla 420/1029 yılında yeniden okunarak daha tafsilatlı bir şekliyle ilan edilmiş⁵⁸ ve *Kâdirî Akîdesi (el-İ'tikadü'l-Kâdirî)* olarak adlandırılmıştır.⁵⁹

Kâdir-Billâh'ın Şîa ve bâtil fırkalarla mücadelesinde en büyük destekçisi, dönemin önemli güçlerinden biri olan Gazneliler ve sultanı Mahmud olmuştur. Gazneli Mahmud, Kâdir-Billâh'ın ilan ettiği ve Sünnîliğin temel akîdesi olarak görülen bildiriye, Horasan bölgesinde ve fethettiği yerlerde sıkı sıkıya uygulamış; Şîî, Mu'tezilî, Karmatî, Rafızî ve Müşebbihe gibi Ehl-i Sünnet karşıtlarından tövbe etmeyenleri ağır bir şekilde cezalandırmıştır.⁶⁰ Kâdir-Billah'ın Sünnî İslâm anlayışını korumak amacıyla yaptığı çalışmalar ve aldığı tedbirler nedeniyle bu yıl (408/1018), Ehl-i Sünnet'in yeniden yükselişe geçtiği dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁶¹

Fâtımî propagandasının yayılması ve Sünnî Abbâsî hilafetinin ortadan kalkması için büyük gayret gösteren dönemin Fâtımî halifesi Zâhir Ebûl-Hasan Ali (1021-1036),⁶² 415/1024 yılının hac dönüşünde Sultan Mahmud'a götürmek üzere hil'at ve kıymetli hediyelerle birlikte Fâtımî davetine çağıran mektubu, sultanın nâibi ve Nişâbur Valisi Hasenek'e vermişti. Fâtımîler, bölgenin önemli bir gücünü yanına çekmek üzere ertesi yıl kıymetli hediyelerle birlikte bu davetini yinelemişti. Kâdir-Billâh, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı Gazneli Mahmud'a iletince, Sultan Mahmud da halifeye olan sadakatini ve hürmetini göstermek adına kendisine gönderilen değerli hediyeleri Bağdat'a göndererek yakılmasını sağlamıştır.⁶³

Büveyhî emiri Müşerrifüddevele, kardeşi Sultânüddevele'nin 415/1024 yılında ölümü ile Irak'a hâkim olmuştu. Müşerrifüddevele'nin veziri el-Mağribî, Kâdirî-Kudât, Nâkibü't-Tâlibin gibi devlet adamlarını toplayarak yeni emir için biat töreni tertip

⁵⁸ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/197-202.

⁵⁹ Zübeyr Bulut, "Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risâletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2007), 91.

⁶⁰ Örneğin 420/1029 yılında Sultan Mahmud, Ehl-i Sünnet'e muhalif fırkaların yoğun olduğu merkezler olan Cibal ve Rey bölgesini, Büveyhî emiri Mecdü'ddevle'nin kontrolünden alarak buraları bid'attan temizlediğini halifeye "Allah'ın yardımıyla bu bölgeyi zalim ve kâfirlerin elinden kurtardım. Bu bölgeyi, özellikle Rey şehrini karargâh edinmiş, küfür ehli Bâtınıyye'den, ortalığı ve zihinleri kartıştıran Ehl-i bid'at, Mu'tezile ve açıktan sahabeye söven azgın Râfizîlerden temizledim. Ehl-i Sünnet zafere ulaştı. Allah'ın yardımıyla kullar (Müslümanlar) Fâtımî Devleti'nin taraftarlarının amacını anladı." şeklinde mektupla bildirmiştir. Ayrıca Ehl-i Sünnet karşıtlarının bazılarını öldürerek cezalandırdığını, kimini sürgün ettiğini ve sapık görüşler ihtiva eden kitapların hepsini de yakıtığını belirtmiştir. Bilgi için bkz. İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/125-126, 194-196.

⁶¹ George Makdisi, "Sünni Revival", *Islamic Civilisation 950-1150*, ed. D. S. Richards (Oxford: Papers on Islamic History, 1973), 3/156.

⁶² Makrîzî, *İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbâri'l-e'immeti'l-Fatimîyyine'l-Hulefâ*, 2/175.

⁶³ Kâdir-Billâh, Hasenek'i Karmatîlikle suçlamış, öldürülmesini istemişti. Sultan Mahmud halifeye, "Ben Abbâsîlere itaati farz kabul eden sadık bir hizmetçiyim" diyerek yaklaşımını ifade etmiş ancak Hasenek'in Karmatî olamayacağını da belirtmiştir. Bilgi için bkz. İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/164-171; İhsan Arslan, "İlk Türk İslâm Devletlerinin Abbâsî Hilafetiyle Münasebetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (2013), 101-102; Muhammed Nazım, *The Life and Times Sultan Mahmud of Ghazne* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 164-165. M. Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 76-78.

etmişti. Kâdir-Billâh, kendisinin haberi ve onayı olmadan yapılan bu tören dolayısıyla Müşerrifüddeve'ye çok kızmıştı. Bu gelişme üzerine halifenin gönlünü almak isteyen Müşerrifüddeve, çeşitli hediyelerle birlikte saygısını ve bağlılığını takdim etmişti.⁶⁴ Bu olay da, hilafetin otoritesinin ve saygınlığının arttığını gösteren örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Kâdir-Billâh, hilafetin dini-siyasi otoritesini güçlendirme faaliyetlerine, Müşerrifüddeve'nin 416/1025 yılında ölümünden sonra oluşan yönetim boşluğundan ve Büveyhî emirleri arasındaki iktidar çatışmalarından yararlanmak suretiyle daha fazla ağırlık vermiştir. Yaşanan bu iktidar mücadelesi sonrası Irak bölgesinin emiri olan Celâlüddeve (418-435/1027-1044), Büveyhîlerin en zayıf ve dirâyetsiz emirlerinden biri olmuştu.⁶⁵ Türk komutanların sayesinde emir olan Celâlüddeve döneminde, kargaşa ve isyanlar daha da artmıştı. Hatta bu isyanların birinde Celâlüddeve'nin sarayı bile yağmalanmış, para basımı için gönderdiği altın ve gümüşlere el konulmuştu. Celâlüddeve'yi bu sıkıntılı durumdan, Türkler nezdinde saygınlığı olan Kâdir-Billah'ın ara buluculuğu kurtarmıştır.⁶⁶

Büveyhîlerin zayıflaması ile birlikte Sünnî kesimden özellikle Hanbelîler, Şîilere yönelik tepkilerini eylemsel olarak da artırmaya başlamıştı. Bu konuda Kâdir-Billah'ın da desteğini arkalarında hissettiklerinden, Şîi-Sünnî guruplar arasında mezhepsel kavgalar yoğunlaşmıştı. 420/1029 yılının Zilkâde ayında Şîiler, Berâsâ Camii'nde Hz. Ali ile ilgili provokasyona sebebiyet verecek söylemlerde bulduklarından dolayı Sünnîlerle büyük bir çatışma yaşamıştı.⁶⁷ Çatışmaların artması sebebiyle Kâdir-Billah, Tâlibîlerin nakîbi Şerîf Ebu'l-Kâsım el-Murtazâ, Abbâsîlerin nakîbi Şerîf Ebu'l-Hasan ez-Zeynebî ve Kâdi Ebû Sâlih'i çağırarak, ilk kıvılcımı çıkaranların Şîiler olması dolayısıyla olayları kınamış ve Büveyhî emirine bir mektup yollayarak Berâsâ Camii'nde Cuma namazlarının kılınmasını yasakladığını bildirmiştir.⁶⁸ Zilhicce ayı geldiğinde Bayram namazı ve Cuma namazlarını kılmak isteyen Kerh Mahallesi sakinleri, taleplerini iletmek üzere önder olarak Nâkibu't-Tâlibîn Şerîf el-Murtazâ'yı halifeye göndermişlerdi. Şerîf el-Murtazâ'nın, Şîiler adına özür dilemesi ve böyle olayların bir daha tekrarlanmayacağı sözü vermesi üzerine Berâsâ Camii tekrar ibadete açılmıştı.⁶⁹ Kâdir-Billah'ın, Şîilerin yoğunlukta bulunduğu bir mahallede ibadethaneleri kapatabilme tasarrufunda bulunabilmesi ve bu kararı mektupla Büveyhî emirine bildirerek ilan etmesi, hilafet otoritesinin gücünün arttığını gösteren önemli bir örnek olarak gösterilebilir.

Kâdir-Billah, 420/1029 yılında bir ay arayla üç kez âlimleri, kanaat önderlerini ve devlet adamlarını hilafet divanında toplayarak Kâdirî Akîdesi olarak bilinen ve

⁶⁴ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/163.

⁶⁵ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/170-171, 181-184; Genç, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti", 237.

⁶⁶ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/165.

⁶⁷ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/198-199.

⁶⁸ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/199-200.

⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/626.

tasdiklenen metni okutarak tekrar ilan etmiştir. Burada Ehl-i Sünnet'in üstünlük ve faziletleri zikredilmiş, Mu'tezile kınanmış, Kur'an'ın mahluk olduğunu ifade edenler fâsık olarak nitelendirilmiş, bid'at ehlinin sapkınlık içerisinde olduğu vurgulanmış, uyarı ve yasaklar zikredilmiştir. Ayrıca Şîî vaiz ve imamlar azledilerek yerlerine Sünnîler atanmıştır.⁷⁰

Kâdir-Billâh, Büveyhî iktidarına karşı hem müttefik kazanmak hem de bâtil görüş ve inançlara karşı Ehl-i Sünnet anlayışını hâkim kılmak için Şîa'ya karşı muhalefetin savunuculuğunu yapan Hanbelîleri her zaman desteklemiş, Şîa ve Mu'tezile'ye ise baskı uygulamıştır. Bu baskıyı kurabilmesinin arka planında kendisine ve Sünnî siyasetine koşulsuz destek olan Gazneli Mahmud'un ve Karahanlıların varlığı büyük rol oynamıştır. Ortak düşman olarak görülen Büveyhîlere ve Şîa'ya karşı yapılan mücadele, içte ve dışta Sünnî gurupların kenetlenmelerini sağlamıştır. Kâdir-Billâh; iktidarının uzun bir süresinde yaşadığı tüm olumsuz koşullara rağmen aşama aşama akılcı bir politikayla, iç ve dış dengeleri yönetme becerisiyle Büveyhîlerin ve Şîa'nın hâkimiyetini sonlandırma, hilafetin otoritesini artırma ve Sünnî anlayışın yeniden güç kazanmasını sağlama hedeflerinin temellerini büyük ölçüde atmıştır.⁷¹ Bu vesileyle de o, uyguladığı siyaset ve mücadelesi, Ehl-i Sünnet'in ihyâsındaki rolü dolayısıyla Osmanlı veziriâzamlarından Lütfi Paşa (ö.970/1560) tarafından 4/10. asrın müceddidi olarak nitelendirilmiştir.⁷² Kâdir-Billâh, 11 Zilhicce 422/19 Kasım 1031 Pazartesi günü vefat etmiş,⁷³ veliht tayin ettiği⁷⁴ oğlu Kâim-Biemrillah'a hilafetin otoritesi ve Sünnî siyaseti açısından daha umut dolu bir iktidar devretmiştir.

Kâim-Biemrillah (1031/1075)

Kâdir-Billâh, ömrünün son anlarında 18 Zilkâde 391/9 Ekim 1001 yılında⁷⁵ doğan küçük oğlu Ebû Cafer Abdullah'ı 421/1030'da veliht tayin ederek ona *Kâim-*

⁷⁰ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/204; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/625-626.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, halife Kâdir-Billah ile ilgili "Onun günlerinde Abbâsî Devleti'nin vakârı geri geldi, parlaklığı arttı ve durumları güçlenmeye başladı" şeklinde ifadede bulunmuştur. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/450.

⁷² Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 81.

⁷³ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/220; Muhammed b. Ali Muhammed İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefa*, thk. Kâsım es-Sâmerrâî (Kahire: Dârü'l-âfâkü'l-arabiyye, 1421/2001), 186. Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Meâsirü'l-Înâfe fî Me'âlimi'l-Hilâfe*, thk. Abdü's-settâr Ahmed Ferrâc (Beirut: 1980), 1/319.

⁷⁴ Kâdir-Billah'ın 391/1001 yılında ilk oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed'i, *Gâlib Billâh* lakabıyla veliht tayin etmesi, onun ölümünden sonra da Ebû Cafer Abdullah'ı veliht olarak belirlemesi, hilafet otoritesinin gücünün arttığını göstermektedir. Çünkü kendisinden önceki halifeler, Büveyhî emirlerince belirlenmişti.

⁷⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medineti's-Selâm* (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.), 399; İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/217.

Biemrillah lakabını vermiş, dönemin Büveyhî sikkelerine adını bastırmış ve hutbelerde de onun ismini zikrettirmiştir.⁷⁶

Kâdir-Billâh'ın ölümünden sonra halife olan oğlu Kâim-Biemrillah'ın iktidarı, yaklaşık 45 yıl sürmüş ve bunun 24 yılı Büveyhî hâkimiyetinde geçmiştir. Büveyhî emirleri Celâlüddeve, Ebû Kalicar ve el-Melikü'r-Rahîm dönemlerinde görev yapmıştır. Babasının siyasetini devam ettirmeye çalışan Kâim-Biemrillah; Büveyhîlerin giderek zayıflaması, Celâlüddeve'nin de dirâyetsizliği ve yaşanan iktidar mücadeleleri dolayısıyla hilafet otoritesini ve Sünnîliği güçlendirmeyi gaye edinmiştir. Onun halife olmasıyla birlikte yaklaşık yirmi yıl Şîî-Sünnî guruplar arasında önemli mezhepsel çatışmaların olmadığı, sükûnet döneminin yaşandığı belirtilir.⁷⁷ Bu durumun yaşanmasında; Kâdir-Billah ve oğlu Kâim-Biemrillah'ın uyguladığı politikaların, Büveyhîlerin zayıflaması ve emirler arasındaki iktidar mücadeleleri sonucunda yaşanan ekonomik sıkıntıların, ordunun isyanı, yağmacılığın artması ve asayişsizliğin oluşturduğu ortamın toplum üzerindeki yansımalarının etkili olduğu söylenebilir. Bu noktada ayyârların reisliğini yapan Burcûmî'nin faaliyetleri⁷⁸ ve toplum içinde oluşturduğu kaos ve anarşi, Büveyhîlerin ve hilafetin askeri gücünün zaâfiyetinin ve yaşanan tablonun vahâmetinin bir özeti olarak da görülebilir.

Kâim-Biemrillah, iktisadi özerklik ve Fâtımîlerin ekonomik baskılarını azaltmak adına Mağrib'de basılan Fâtımî dinarların kullanımını 427/1035 yılında yasaklayarak yerlerine Kâdiriyye, Nisâbüriye ve Kâsâniyye gibi Abbâsî dinarlarının kullanılmasını emretmiştir.⁷⁹ Yine Fâtımîlerin; ekonomik gücünü göstermek ve halkın teveccühünü kazanmak için 428/1036 yılında Şîîlerin yoğunlukta bulunduğu Kûfe'de yapılan bir kanal için para göndermek istemesi karşısında tereddüte düşen Kâim-Biemrillah, ulemâdan fetva alarak bu paranın ganimet mal olarak kabul edilmesine ve harcanmasına onay vermiştir.⁸⁰ Ayrıca o, Sünnî akîdenin ve hilafet otoritesinin güçlenmesi, toplumsal birlik ve düzenin sağlanması, sapkın düşünce ve mezheplere meylin önüne geçilmesi amacıyla babasının ilan ettiği Kâdirî Akîdesi'ni 433/1041-1042 yılında yeniden neşredip yayımlamıştır.⁸¹

Büveyhî emiri Celâlüddeve'nin 435/1044 yılında⁸² ölümünden sonra askerlerin ve yöneticilerin talebi doğrultusunda yeğeni Ebû Kalicâr, Irak bölgesine hâkim olmuş ve halifeye biat ederek onun adına hutbe okutmuştu. Ayrıca Büveyhî emiri, kendisine "Sultânu'l-mu'azzam Mâlikü'l-umem" lakaplarının verilmesini istemişti. Ancak ona bu lakapların verilemeyeceği ifade edilerek sadece "Meliku'd-

⁷⁶ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medineti's-Selâm*, 399; İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/205-207.

⁷⁷ Kamit, "Kâim-Biemrillah ve Şîî-Sünnî Çatışması", 183.

⁷⁸ Bkz. İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/197-201, 245.

⁷⁹ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/253.

⁸⁰ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/256; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/662.

⁸¹ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15-279-282; Bulut, "Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risâletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)", 91.

⁸² İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/291.

devle” lakabı verilmiştir.⁸³ Ebû Kalicâr, Irak’a hâkim olmadan önce halifeye biat etmiş olmasına rağmen 429/1037-1038 yılında Şiraz’da bulunduğu esnada, Fâtımî dâ’isi el-Mu’eyyed fi’-d-dîn Hibetullâh eş-Şîrâzî’nin propagandaları sonucunda İsmâîlî mezhebine meylettği düşüncesinden hareketle Şîî dâ’ilerinin faaliyetlerini destekleyen politikası dolayısıyla Kâim-Biemrillah tarafından sert bir şekilde uyarılmıştır.⁸⁴

Fâtımî hâkimiyetini benimsemiş Zîrî emiri Mu’iz b. Badis’in, 435/1043-1044 yılında Fâtımîlerin yanlış politikaları dolayısıyla Abbâsîleri destekleme ve onlar adına hutbe okutma kararı almasında,⁸⁵ Kâim-Biemrillah’ın hilafet otoritesini güçlendirme gayretlerinin olduğu açıktır. Bu gayretin bir diğer sonucu da; Büveyhîlerin vezir tayin etme yetkisini dahi halifelerin elinden almasından sonra Kâim-Biemrillah’ın 437/1045-1046 yılında ilk kez İbnü’l-Müslime’yi (ö. 450/1059) vezir olarak atayabilmesi olmuştur.⁸⁶ Ancak Şîî karşıtlığıyla bilinen vezir İbnü’l-Müslime’nin iktidarda zamanla etkin olması, dönemin önemli Türk komutanı Ebü’l-Hâris Arslan Besâsîrî (ö.451/1060) ile Kâim-Biemrillah’ın arasının açılmasına ve Fâtımîlerin de desteği ile Abbâsîlere ve Selçuklulara karşı isyan ederek büyük sorun açmasına neden olmuştur.⁸⁷

Büveyhî emiri Ebû Kalicâr’ın 440/1048’de⁸⁸ ölümünden sonra oğlu Ebû Nasr Fîrûz, *el-Meliku’r-Rahîm* lakabıyla Irak bölgesinin yeni emiri olmuştur.⁸⁹ Bu dönem, Büveyhîlerin gücünün iyice zayıfladığı, yıkılış sürecine girdiği bir dönem olmuştur. Şîî-Sünnî guruplar arasında uzun süre yaşanan durgunluk dönemi, 441/1049 yılında Aşûra gününde yapılan adetlerin yasaklanması sonrası ortaya çıkan çatışmalarla son bulmuştur.⁹⁰ 443/1051 yılında bu guruplar arasındaki çatışmaların dozu daha da artmış, Muizzüdevle ve Celâlüdevle’nin türbeleri ateşe verilmiştir. Bu olaylara tepki olarak Bağdat dışında Şîîlerin yoğunlukta bulunduğu bölgede hüküm süren Dübeys b. Mezyed (ö.474/1082),⁹¹ halife adına okuttuğu hutbeye son vermiştir. Bu durum üzerine bölgeye elçisini gönderen Kâim-Biemrillah, otoriteyi yeniden sağlayarak hutbenin kendi adına okunmasını temin etmiştir.⁹² Bu çatışmaların ve

⁸³ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/225-226; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 15/642.

⁸⁴ Bilgi için bkz. Hibetullah eş-Şîrâzî Mu’eyyed fi’-d-dîn, *Sîretü’l-Mu’eyyed fi’-d-dîn dâ’id-duât tercemetü hayâtihi bi kalemihî* (Kahire: ts.), 55-57; Maşide Kamit, *Büveyhîlerden Selçuklu Hâkimiyetine Geçiş Süreci: Kâim-Biemrillah Dönemi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 44-51.

⁸⁵ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/290. Zîrî ve Fâtımî ilişkileri için ayrıca bkz. Genç, *Fâtımî-Abbâsî-Selçuklu Münasebetleri ve Besasiri İsyanı*, 89-98.

⁸⁶ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/302.

⁸⁷ Konu hakkında bilgi için bkz. Seyfullah Korkmaz, *Arslanü’l-Besâsîrî ve Zamanı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997).

⁸⁸ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/317.

⁸⁹ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/313.

⁹⁰ İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/319-320.

⁹¹ 997-1163 yılları arasında Irak’ta hüküm sürmüş İslâm hânedanının emiridir. Bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, “Mezyedîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/550-551.

⁹² İbn’ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/329-331.

propagandaların sonraki yıllarda da devam etmesi üzerine Kâim-Biemrillah, Fâtımîlerin nesep iddialarını yalanlayan ve ulemânın onayladığı bir bildiri hazırlatarak 444/1052 yılında divanda ilan etmiş ve farklı bölgelere göndermiştir.⁹³

Tarih sahnesinde yer almaya başlayan Sünnî geleneğe mensup Selçukluların Batı'ya yönelik gerçekleştirdiği seferler; Büveyhîler, Bizans ve Fâtımîler için tehdit oluşturmaya başlamıştı. Bu yapılan seferlerden birinde İbrahim Yinal komutasındaki Selçuklu birliklerinin 440/1048 yılında Bizans kuvvetlerini Pasinler Ovası'nda mağlup etmesi sonrasında İstanbul'da Fâtımîler adına okunan hutbeler, Abbâsî halifesi adına okunmaya başlamıştır.⁹⁴ Babası gibi bütün amacı Büveyhî esaretinden kurtulmak olan Kâim-Biemrillah'ın yürüttüğü uzun ve etkin politikalar neticesinde oluşturduğu ortam ve yaptığı davet üzerine Bağdat'a giren Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (ö.455/1063), yaklaşık 110 yıl devam eden Büveyhî hâkimiyetine 447/1055 yılında son vermiştir.⁹⁵ Böylece Şîî esaretinden kurtulup Sünnî Selçukluların hâmilîğine giren Abbâsîler, artık daha rahat hareket edebilecek bir konuma gelmiştir. Zira Selçuklular, her ne kadar Abbâsîler üzerinde yeni bir etken güç olarak görünseler de halifeye olan saygıları ve Sünnîliği benimsemiş olmalarının da etkisiyle toplumda baskıcı bir güç olarak değil, adalet ve merhamet dağıtmaya çalışan bir koruyucu unsur olmaları yönüyle öne çıkmışlardır. Bu durum Abbâsî topraklarında yaptıkları sosyal yatırımlardan ve uyguladıkları muamelelerden de açıkça görülebilmektedir.⁹⁶ Yeni oluşan bu durumun etkisiyle 448/1056 yılında Sünnî halk, daha önce rahat giremediği Kerh bölgesine girmiş, sahâbeye övgüler içeren kasîdeleri sevinçle okumuş, İbnü'l-Müslime'nin de desteğiyle Abbâsîleri sembolize eden siyah bayrakların asılmasını ve kapılardan "*Muhammed ve Ali insanların hayırlılarından*" yazılarının sökülmesini sağlamıştır. Yaşanan bu değişim ve olaylar, Sünnîlerce evi yağmalanan önemli Şîî âlim Ca'fer et-Tûsî'nin Bağdat'ı terk etmesine neden olmuştur.⁹⁷ Yine bu yıl, Selçukluların desteğine güvenen Kâim-Biemrillah, Kerh bölgesinde Şîîlerin ezan uygulamasını⁹⁸ yasaklayarak ezanın Sünnîler gibi

⁹³ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/336.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/282-283, 289; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022), 1/98-99. Ayrıca bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 45-52; Nebi Gümüş, "İlk Anadolu Selçuklu-Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı Ve Sonuçları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (Nisan 2006), 199-219.

⁹⁵ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/348-350; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/323-325; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 17/15.

⁹⁶ Bu konuda bilgi için bkz. Muhammet Karaağaç, "Selçuklu Devletlerinde Yetim", *Yetimler- I İslâm'ın Doğuşundan Günümüze*, ed. Rasim Bayraktar (Ankara: Astana Yayınları, 2023) 123-140.

⁹⁷ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/6-8.

⁹⁸ Ezana yapılan ilaveler; "*Eshedu enne Muhammeden Rasûlullâh*" ifadesinden sonra "*Eshedu enne Aliyyen veliyyullâh, Muhammed ve Ali hayru'l-beşer, femem ebâ fekad kefer, femem radiye fekad şeker*" ve "*Hayya ale'l-felâh*"dan sonra "*Hayya ale'l-hayri'l-amel*" şeklinde idi. Bilgi için bkz. Ebû Ali el-Muhassin b. Ali b. Muhammed el-Kâdî et-Tenûhî, *Nişvâru'l-muhadara ve ahhâru'l-müzâkere*, thk. Abbûd eş-Şâlcî (Beirut: 1391-1393), 2/133.

okunmasını sağlamış, Şîîler ise bu duruma razı gelmek zorunda kalmıştır.⁹⁹ Ayrıca Fâtımîlerin siyasi, askeri ve ekonomik yönden zayıflama sürecine girmesi, Haremeyn emirlerinin Kâim-Biemrillah adına hutbe okutmasına da etki etmiştir.¹⁰⁰

Tuğrul Bey'in, kardeşi İbrahim Yinal isyanı ile uğraşmasını fırsat bilen Fâtımî destekçisi Besâsîrî, 450/1059 yılında Bağdat'a girerek yaklaşık bir yıl sürecek hâkimiyetini tesis etmiş, hutbeleri Fâtımîler adına okutmuş ve halife Kâim-Biemrillah'ı sürgün ederek vezir İbnü'l-Müslime'yi de öldürmüştü.¹⁰¹ Ancak Kâim-Biemrillah, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in girişimi ile 451/1060 yılında tekrar hilafete döndü. Selçuklu birlikleri ise, peşine düştüğü Besâsîrî'yi 451/1060 yılında mağlup ederek kesik başını Bağdat'a gönderdi.¹⁰² Böylece Bağdat'ta Fâtımî halifesi adına okunan hutbelere son verilmiş, ayrıca Kerh bölgesindeki Şîîlere mahsus Berâsâ Camii, Cuma camii olma özelliğinden de çıkarılmış oldu.¹⁰³

Sünnî hilafete bağlı Selçuklular; bölgedeki Şîî tehlikesini bertaraf etmek, yeniden filizlenmesini engellemek ve Ehl-i Sünnet akîdesini güçlendirmek amacıyla Bağdat başta olmak üzere çeşitli bölgelerde Kâim-Biemrillah'ın yürüttüğü hilafet politikalarını titizlikle uygulamaya çalışmıştır. Kâim-Biemrillah, babası Kâdir-Billah gibi uzun bir süre -45 yıl- halifelik yaptıktan sonra 467/1075 yılında Bağdat'ta vefat etmiş, cenaze namazını veliaht tayin ettiği ve kendisinden sonra halife olan torunu Muktedî-Biemrillâh kıldırmıştır.¹⁰⁴

SONUÇ

Abbâsîler, 750-1258 yılları arasında beş yüz yılı aşkın bir süre hâkimiyetini sürdürerek hilafet kurumunu ayakta tutmuş ve Sünnî siyaseti benimsemişlerdir. Her devletin tarihinde önemli kırılma noktaları olmuştur. Abbâsî Devleti'nin siyasi tarihinde yaşanan önemli kırılmalardan birisi; 945 yılında Şîî anlayışa sahip Büveyhîlerin, Bağdat'a girerek 110 yıl boyunca Abbâsî hilafetine hükmetmesi ve iktidarı ele geçirmesi olmuştur. Büveyhî emirleri, iktidarın gerçek sahipleri olarak halifelere istediklerini yaptırmış ve onları istedikleri zaman da azletmişlerdir. Fâtımîlerin de bölgede giderek gücünü hissettirmesi dolayısıyla "Şîî Yüzyılı" olarak adlandırılan bu asırda Abbasî Devleti'nde görev yapan halifeler; Müstekfî-Billâh, Mut'î-Lillâh, Tâî-Lillâh, Kâdir-Billâh ve Kâim-Biemrillah olmuştur. Özellikle Kâdir-Billâh ve oğlu Kâim-Biemrillah, bu buhranlı dönemin büyük bir bölümünde -85 yıl- görev yapmış ve uyguladıkları etkili siyasetle hilafetin otoritesinin yeniden kazanılmasında ve Sünnî anlayışın güçlenmesinde önemli bir fonksiyon icra etmişlerdir. Bu politikalarının başarıya ulaşmasında baba-oğul olan bu iki halifeden Kâdir-Billâh'ın rolü daha önemli olmuştur. Çünkü Büveyhî tahakkümüyetine ilk ciddi

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/335.

¹⁰⁰ İbn Haldûn, *Târihü İbn Haldûn*, 4/132-133.

¹⁰¹ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/29-38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/341-348.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/345-347.

¹⁰³ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/55.

¹⁰⁴ İbn'ül-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/168-169.

tavır olarak hilafetin otoritesinin güçlenmesinin ve Sünnî düşüncenin yeniden etkin olmasının zeminini oluşturan, onun politika ve uygulamaları olmuştur.

Şîî anlayışa sahip Büveyhî hâkimiyetinde, hilafetin otoritesinin sembolik bir konumda olduğu çetin bir dönemde halife olan Kâdir-Billâh; akılcı ve pragmatik bir siyaset uygulayarak, Büveyhîlerin zamanla iktidar çatışmasına düşmesini ve güç kaybetmesini de fırsata çevirerek hedefine ulaşmıştır. O; iç ve dış siyasi dengeleri kullanma yeteneği, ilmi bilgi ve tecrübesi, dönemin hâkim güçlerinden olan Sünnî geleneğe sahip Gaznelilerin ve Karahanlıların desteği, toplumun aksiyoner gurubu olan Hanbelîlerin Sünnî siyaseti sayesinde 40 yıl gibi uzun bir süre iktidarda kalabilmiş ve aşama aşama hilafetin otoritesini ve Sünnî düşüncüyü güçlendirerek oğlu Kâim-Biemrillah'a daha güçlü ve umut dolu bir hilafet devretmiştir.

Sünnî siyasetinin ana omurgasını oluşturan ve Amentü niteliği taşıyan, babası Kâdir-Billâh'ın oluşturduğu Kâdirî Akîdesi'ne ve politikasına bağlı kalan Kâim-Biemrillah ise; yaklaşık 45 yıl hilafette kalmış ve bunun 24 yılı Büveyhî iktidarında geçmiştir. Kâim-Biemrillah; Büveyhî emirleri arasında gerçekleşen iktidar mücadeleleri ve yönetimde yaşanan dirayetsizlik nedeniyle Büveyhîlerin güç kaybetmeleri, Şîî düşüncenin hâmilliğini yapan Fâtımîlerin de etkinliğini kaybederek zamanla zayıflamaları, buna karşın bölgedeki Sünnî devletler olan Gazneliler, Karahanlılar ve özellikle Selçukluların, içte de Şîî'ya açık tavır alan Hanbelîlerin büyük desteği sayesinde hilafetin otoritesini artırmış ve Sünnî anlayışın güçlenmesini sağlayarak devletin yıkılışının gecikmesine katkı sağlamıştır. Selçukluların 447/1055 yılında Büveyhî hâkimiyetine son vermesi ile de Bağdat ve Abbâsî hilafet kurumu, Şîî esaretinden kurtulmuş ve böylece baba-oğul olan bu halifelerin emelleri gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet. "Muhammed İbn Râik ve Emirü'l-Ümeralığı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 35 (1994), 79-122.
- Akgün, Nursel. *Irak Büveyhî Emîri Muizzüddeve Dönemi Siyasi Tarihi (334-356/945-967)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Arslan, İhsan. "İlk Türk İslâm Devletlerinin Abbâsî Hilafetiyle Münasebetleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (2013), 93-106.
- Atik, Kayhan. *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Azimli, Mehmet. "Sünnî Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şîî Hanedan: Büveyhîler". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005), 19-32.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye Şîî'sinde İmâmet Tasavvuru (III-V. Asır)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2007.
- Bulut, Halil İbrahim. *Şîî'de Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.

- Bulut, Zübeyr. "Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risâletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2007), 75-110.
- Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr b. El-Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Kahire: Matbaâtü'l-Hancı, 1975.
- Demircan, Adnan. *H. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Demircan, Adnan. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. Ankara: Nobel Yayınları, 2019.
- Demircan, Adnan. "Tâi'-Lillâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Donohue, John J. *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 H./945 to 403 H./1012: Shaping Institutions for the Future*. London: Koninklijke Brill NV, 2003.
- Erünsal, İsmail E. "Dârülilim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fırat, Nurullah. *Şîf Büveyhî İktidarında Bir Halife: Kâdir-Billâh*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2023.
- Genç, Süleyman. *Fatımî-Abbâsî-Selçuklu Münasebetleri ve Besasiri İsyanı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Genç, Süleyman. "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti". *Marife* 2 (2004), 219-243.
- Genç, Süleyman. "H.V/M.XI. Asırda Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi: Süreç, Kurum ve Şahsiyetler Üzerine Bir İnceleme". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2005), 271-330.
- Gümüş, Nebi. "İlk Anadolu Selçuklu-Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı Ve Sonuçları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (Nisan 2006), 199-219.
- Güner, Ahmet. *Büveyhîler'den Adüdddevle ve Dönemi (338-372/949-983)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Güner, Ahmet. *Büveyhîler'in Şîf-Sünnî Siyaseti*. İzmir: Tibyan Yayınları, 1999.
- Güner, Ahmet. "Muizzüddeve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/99-100. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Güner, Ahmet. "Mutî'-Lillâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/401-402. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Güner, Ahmet. "Sâbûr b. Erdeşir ve Dârü'l-İlmi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/13-14 (2001), 65-92.
- Güner, Ahmet - Azimli, Mehmet. "Abbâsîlerin Başkenti Bağdat'ta Hüküm Süren İran Kökenli Şîf Bir Hanedan Büveyhîler (945-1055)". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. ed. Mehmet Şeker. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Güzel, Fatih. *Abbâsîlerde Emirü'l-Ümeralık Müessesesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Hacıyev, Khanoghlan. *Irak Büveyhîlerinin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Hasan, Hasan İbrahim. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*. çev. İsmail Yiğit - Sadrettin Gümüş. 4 Cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985.

- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.
- Hayyât, Ebü'l-Hüseyin Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân. *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-Red alâ Ravendî*. thk. Henrik Samuel Nyberg. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1344.
- Hemedânî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdülmelik. *Tekmiletü Târihü't-Taberî (Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk, XI. İçinde)*. Beyrut: ts.
- İbn Ebü'l-Hadîd, Ebû Hamid İzzüddin Abdülhamid b. Hibetullah b. Muhammed el-Medâinî. *Şerhu Nehcü'l-Belâğâ*. Beyrut: 1959.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî. *Târihü ibn Haldûn*. çev. Şehhâde-Süheyl Zekkar. Beyrut: Dârü'fîkr, 2001.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 21 Cilt. Mısır: Hicr, 1419/1998.
- İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahya b. el-Murtazâ. *Tabakâtü'l-Mu'tezile*. Beyrut: Matbaatü'l-Kâtûlikiyye, 1380/1961.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Haşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dârü's- Sâdr, 1957.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Târih*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali Muhammed. *el-İnbâ fî Târihi'l-Hulefa*. thk. Kâsım es-Sâmerrâî. Kahire: Dârü'l-âfâkü'l-ârabîyye, 1421/2001.
- İlhan, Avni. "Şeyh Müfid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/500-502. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Jiwa, Shainool. *The Baghdad Manifesto (402/1011): A Re-Examination of Fatimid-Abbâsîd Rivalry*. London: İslâmîc Publication, 2018.
- Kabir, Mafizullah. *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334-447/946-1055)*. Calcutta: Iran Society, 1964.
- Kadı Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kadî'l-Kudat Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Firak ve tabakâtü'l-Mu'tezile*. İskenderiye: Matbaatü'l-Cami'iyye, 1972.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Ali. *Meâsirü'l-İnâfe fî Me'âlimi'l-Hilâfe*. thk. Abdü's-settâr Ahmed Ferrâc. 3 Cilt. Beyrut: 1980.
- Kamit, Maşide. *Büveyhîlerden Selçuklu Hâkimiyetine Geçiş Süreci: Kâim-Biemrillâh Dönemi*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kamit, Maşide. "Kâim-Biemrillâh ve Şîh-Sünnî Çatışması". *İSTEM* 24 (2014), 179-207.
- Karaağaç, Muhammet. "Selçuklu Devletlerinde Yetim". *Yetimler-I İslâm'ın Doğuşundan Günümüze*. ed. Rasim Bayraktar. 123-140. Ankara: Astana Yayınları, 2023.

- Keleş, Nevzat. "Büveyhîler Devrinde Bağdad'da Asayiş: Ayyârlar, Şâtırlar, Dâ'irler ve Hırsızlar". *Turkish Studies* 12/9 (2017), 55-88.
- Koloğlu, Orhan Şener. "Mu'tezilenin Temel Öğretileri". *İslâmi İlimler Dergisi* 12/2 (2017), 43-80.
- Korkmaz, Seyfullah. *Arslanü'l-Besâsîrî ve Zamanı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh. *Risaletü'l-İtikadâtî'l-İmâmiyye: (Şi'î-İmâmiye'nin İnanç Esasları)*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Kâdir-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/127-128. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Makdisi, George. "Sunni Revival". *Islamic Civilisation 950-1150*. ed. D. S. Richards. Oxford: Papers on Islamic History, 1973.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbas) Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdilkadir b. Muhammed. *İtti'azü'l-Hünefâ bi-Ahbâri'l-e'immeti'l-Fatımîyyine'l-Hülefâ*. Kahire: Meclisü'l-Âlâ li'-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbas) Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdilkadir b. Muhammed. *İtti'azü'l-Hünefâ bi-Ahbâri'l-e'immeti'l-Fatımîyyine'l-Hülefâ*. Kahire: Meclisü'l-Âlâ li'-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1416/1996.
- Merçil, Erdoğan. "Bahâüddevle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/475-476. TDV Yayınları, 1991.
- Merçil, Erdoğan. "Büveyhîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Mez, Adam. *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti: İslâm'ın Rönesansı*. çev. Salih Şaban. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Mu'eyyed fi'd-Dîn, Hibetullah eş-Şîrâzî. *Sîretü'l-Mu'eyyed fi'd-dîn dâi'd-duât tercemetu hayâtihi bi kalemihî*. Kahire: ts.
- Müneymine, Hassan. *Büveyhîler Devlet Tarihi*. çev. Tarık Akarsu. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Nazım, Muhammed. *The Life and Times Sultan Mahmud of Ghazne*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Özaydın, Abdülkerim. "Adüdüdevle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/392-393. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Özaydın, Abdülkerim. "Mezyedîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/550-551. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özgüdenli, Osman Gazi. *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 8. Basım, 2022.
- Palabıyık, M. Hanefi. *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- Pırlanta, İsmail. *Orta Çağ İslâm Dünyasında Şehir Eşkiyaları: Ayyarlar*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Pinto, Olga. "The Libraries of the Arabs During the Time of the Abbâsîdes". *Islamic Culture* 3/2 (1929), 210-243.

- Rûzrâverî, Ebû Şücâ Zahîrûddin Muhammed b. Hüsyn b. Muhammed (Abdillah). *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*. çev. Henry F.Amedroz, David S. Margoliouth. Kahire: Şeriketü't-temeddini's-Sinâiyye, 1334/1916.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Ayberg b. Abdillah. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 29 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2000.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddîn. *Târihu'l-Hulefâ (Halifeler Tarihi)*. çev. Onur Özatağ. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015.
- Tenûhî, Ebû Ali el-Muhassin b. Ali b. Muhammed el-Kâdî. *Nişvâru'l-muhadara ve ahbâru'l-müzâkere*. thk. Abbûd eş-Şâlcî. 8 Cilt. Beyrut: 1391-1393.
- Togel, Muhammet Asil. *Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'ın Hayatı ve Şahsiyeti*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler'de Emirü'l-Ümeralığın Ortaya Çıkışı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10/11 (1981), 97-108.
- Yıldız, Harun - Maden, Ferhat. "Büveyhîler Dönemi Şîf Düşünürleri". *e-Makalât* 10/12 (2017), 269-314.
- Yurtalan, Betül. *Abbâsîlerin Fâtımîlerle Mücadelesi ve Sünnîliğe Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.